

Ács Pál

PARACLETUS

A Mester és tanítványa: Erasmus és Komjáti Benedek

„Vegyétek tehát kezetekbe Pált, aki már nem zsidó vagy görög, hanem magyar.” Így hangzik az első, egész terjedelmében magyar nyelven nyomtatott könyv (*Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az Szent Pál levelei magyar nyelven*) ajánlásának egyik mondata.¹ Komjáti Benedek 1533-ban megjelent műve a magyar kultúra történetének szimbolikus jelentőségű alkotása.² Ezzel a kötettel indul útjára a magasabb retorikai igényű, széles rétegek érdeklődésére számot tartó magyar irodalom. Érthető tehát, hogy a kulturális emlékezetben elsősorban a könyv művelődési – és ezzel összefüggő „nemzeti” – értékei rögzültek; eszmetörténeti, vallási sajátosságainak kevesebb figyelmet szentelt a kutatás.

A Komjáti Benedekkel kapcsolatos irodalmi közfelfogás azért is alakult ilyenformán, mert Szent Pál-fordítása – bizonyos megszorításokkal – a nemzeti nyelvű magyar humanizmus első igazi megnyilvánulásának tekinthető. A fordító – felhasználva a *Vulgatát* is – Erasmus kétnyelvű (görög–latin) bibliakiadását (*Novum instrumentum*, 1516) és a hozzá fűzött értelmezéseit (*Annotationes*, 1519), valamint a Pál leveleihez írt parafrázisait (*Paraphrases in omnes epistolas Pauli*, 1521) vette elő, és ezek alapján hozta létre saját, magyar nyelvű kiadását. Erasmus bibliafordítása gyorsan ismertté vált Magyarországon: egyik példánya már két évvel a könyv

* A tanulmány angol nyelvű változata: *The Reception of Erasmianism in Hungary and the Context of Erasmian Program. The „Cultural Patriotism” of Benedek Komjáti = Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, ed. by Balázs TRENCSENYI, Márton ZASZKALICZKY, Leiden, Brill, 2010 (Studies in the History of Political Thought, 3) 75–90.

¹ „Accipite itaque manibus obviis Paulum non iam Hebræum aut Græcum, sed Hungarum” – KOMJÁTI Benedek, *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az Szent Pál levelei magyar nyelven*, Krakkó, Vietor, 1533. (A könyv latin nyelvű kísérő szövegeit a krakkói nyomdász, Hieronymus Vietor írta.) Faksimile kiadás, szerk., kísérő tanulmány SZILÁDY Áron, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1883, 3; ZVARA Edina, „Az keresztyén olvasónak”: *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, Bp., Balassi, 2003 (Régi magyar könyvtár. Források, 14), 35.

² HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Budapest, Gondolat, 1957, 26–30; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Erasmus és a 16. századi magyarországi értelmiség = „Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a 15–16. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és reformáció, 28), 169.

megjelenése után, 1518-ban Sopronba került.³ Nemcsak a levélszövegek magyartításakor követte Erasmust, hanem átvette tőle az egyes epistolák bevezetőit is – miként ezt Gerézdi Rabán klasszikus értékű tanulmányában kimutatta.⁴

A magyar *lingua vulgaris* céltudatos fejlesztésére irányuló törekvésekkel 1533 előtt, Komjáti Benedek Szent Pál-fordításának megjelenéséig nem találkozunk Magyarországon. Természetesen magyar nyelvű írásbeliség korábban is létezett, elsősorban a kolostorokban. Ám a Biblia megszólaltatására alkalmas magyar irodalmi nyelv kialakítására mégis Komjáti Benedek tette meg az első valódi kísérletet. Sokszor elmondtuk már, hogy Erasmus írásai arra sarkallták Komjátit, hogy lerakja a magyar irodalmi népnyelv (*vulgaris illustris*) grammatikai, retorikai és teológiai alapjait.⁵ Ebben az értelemben a magyar nyelvű Szent Pál-fordítás fordulatot hozott a kulturális patriotizmus elmélyülésének folyamatában. Amikor tehát most a magyar nyelvű Szent Pál-fordítás „nemzeti karakterisztikumát” kutatjuk, mindenképp tekintettel kell lennünk azokra a szellemi mozgalmakra, amelyek erőterében ez a sajátosság kialakult.

Már a mű kiválasztása is erasmista gesztus volt, hiszen Pál apostol levelei, az apostol tanításai alapvetően meghatározták Erasmus evangélium-centrikus teológiáját.⁶ Elmondható, hogy a korai magyar reneszánsz irodalom eme reprezentatív alkotása egy olyan korszerű európai mű fordítása, amely eredeti kontextusában – Erasmus életművén belül – szintén szimbolikus értelmű. Sajátos oka volt annak, hogy Quentin Metsys híres portréja a *Római levél* parafrázisának írása közben ábrázolta a mestert; és természetesen annak is megvan a maga oka, hogy erről a Rómában őrzött festményről

³ Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában (2008. március 28–2008. július 27.). A katalógust szerk. MIKÓ Árpád, VERŐ Mária, Bp., MNG, 2008, kat. sz. III-2.

⁴ GERÉZDI Rabán, *Az erasmista Komjáti Benedek = Janus Pannoniustól Balassi Bálintig: Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 331–346.

⁵ ÁCS Pál, *A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő; Erasmus és a 16. századi értelmiség = „Az idő ósága”: Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001, 13–31, 105–110.

⁶ ALBERT RABIL, Jr., *Erasmus and the New Testament. The Mind of a Christian Humanist*, Lanham, University Press of America, 1993, 128–139.; JEAN-CLAUDE MARGOLIN, *The Epistle to the Romans (Chapter 11) According to the Versions and/or Commentaries of Valla, Colet, Lefèvre, and Erasmus = The Bible in the Sixteenth Century*, ed. David C. STEINMETZ, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1990, 136–166.

idővel eltűntették a Szent Pál-parafraízis szövegét. Volt olyan idő is, amikor a Vatikán szemében Szent Pál „protestáns szentnek” számított.⁷

Előbb tehát érdemes nyomon követni a rotterdami mester Szent Pálhoz vezető útját, így jobban megérthetjük, miként jutott el őhozzá, Erasmushoz szerény magyar tanítványa, Komjáti Benedek.

Szent Pál leveleinek olvasása és értelmezése Erasmus intellektuális fejlődésében bizonyos értelmű „pálfordulást” eredményezett. 1499-ig főként a klasszikus antikvitás irodalma foglalkoztatta őt, ám ekkor, angliai tartózkodása során olyan hatások érték, amelyek gyökeresen átfomálták érdeklődését.⁸ John Colet Szent Pál leveleit értelmező oxfordi előadásai arra buzdították a rotterdami tudóst, hogy humanista műveltségét és minden szellemi erejét a Biblia tanulmányozásának szentelje.⁹ Colet nem tudott jól görögül, ezért a *Vulgata* alapján magyarázta Szent Pált, Erasmus viszont az eredeti források ismeretében készítette el saját fordítását és parafrázisát.¹⁰

Valóban sokat tett Erasmus azért, hogy a művelt keresztény világ jobban megismerhesse az Apostol leveleinek textusát és teológiáját. Szent Pál tanításaiból szűrte le azokat az alapgondolatokat, amelyek minden későbbi művét áthatották. Elmondható, hogy Erasmus Pál levelei alapján építette fel saját bölcseletét, amit „Krisztus filozófiájának” nevezett.¹¹

Erasmus sajátosan fogta fel azt a tényt, hogy Pál a „pogányok apostola” volt. A páli küldetés az ő értelmezésében kiterjedt a pogányság szellemi kultúrájára is. A pogányok megtérítésének gondolata számára az antikvitás egészének megszentelődését jelentette. Meg volt győződve arról, hogy Isten nemcsak a zsidóknak jelentette ki önmagát, hanem már évszázadokkal Krisztus eljövetele előtt elhíntette

⁷ A flamand festő 1517-ben készítette el Erasmus és Pieter Gillis kettős portréját Morus Tamásnak szánt ajándékképpen. A római Galleria Corsiniban látható Erasmus-portréről eltűntették a feliratokat, melyek ma is olvashatók a mű Hampton Court-beli változatán. Ott jól látható, hogy a képen Erasmus éppen a *Római levél*hez írott parafrázis kezdő sorait veti papírra. *The Correspondence of Erasmus. Letters 594 to 841; 1517 to 1518* № 684; transl. by R. A. B. MYNORS and D. F. S. THOMSON, annotated by Peter G. BIETENHOLZ, Toronto, University of Toronto Press, 1979, 149–151. (Collected Works of Erasmus, 5); *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and the Reformation*, ed. by Peter G. BIETENHOLZ, Toronto–Buffalo–London, 1985, vol. 2., 438–439.; vö. Rachel GIESE, *Erasmus and the Fine Arts*, *The Journal of Modern History*, 7(1935), 257–279.; MARGOLIN, *The Epistle to the Romans*, 138.

⁸ Johan HUIZINGA, *Erasmus*, ford. GERA Judit, Budapest, Európa, 1995, 74–84; Cornelis AUGUSTIJN, *Erasmus. His Life, Works and Influence*, transl. by J. C. GRAYSON, Toronto, University of Toronto Press, 1995, 31–33.

⁹ BIETENHOLZ (ed.), *Contemporaries of Erasmus*, vol. 1., 323–328; RABIL, *Erasmus and the New Testament*, 38–46, MARGOLIN, *The Epistle to the Romans*, 151–157.

¹⁰ Germain MARC'HADOUR, *Erasmé et John Colet = Colloquia erasmiana turonensia*, 12e Stage international d'études humanistes, II, Tours, 1969, Paris, J. Vrin, 1972, 761–669 (De Pétrarque à Descartes, 24).

¹¹ James D. TRACY, *Erasmus of the Low Countries*, Berkeley, University of California Press, 1996 (<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft5q2nb3vp/>)

az evangélium magjait a pogányság talajába, ily módon a klasszikus kultúrában is benne rejlenek a magasabb értékű keresztény filozófia csírái.¹² Nem véletlen, hogy a 15–16. század fordulóján írt leveleiben gyakran nevezi „megváltásnak” az ókori irodalom, a *bonae litterae* elmélyülő ismeretét.¹³ Az erasmusi keresztény humanizmus tehát nem csupán a szabad művészetek alkalmazása a bibliai stúdiókban, hanem kölcsönös megszentelődés, ami az egyetemes megváltást szolgálja. A kor felfokozott eszkatologikus várakozásai Erasmus világgépét is jelentős mértékben befolyásolták.¹⁴

Erasmus megváltástana az egész emberi nemnek szóló evangéliumon, vagyis az Újszövetségen alapult, amelyet – Pál tanításának megfelelően – élesen szembeállított a zsidóság számára kinyilvánított Törvénnyel, az Ószövetséggel: „Ne judaizáljunk, hanem szeressünk” – írta.¹⁵ Sok szó esik manapság Erasmus antijudaizmusáról, zsidóellenességéről. Ez persze csupán annyira volt jellemző Erasmusra, amennyire magára Pál apostolra is. Az egymás mellé vagy egymással szembe helyezett Ótestamentum és az Újszövetség – a törvény és az evangélium, valamint a két kinyilatkoztatást befogadó, egymástól különböző „kiválasztott” közösségek – a kereszténységgel egyidős ellentétpárok. Szent Pál nyomán Erasmus is ütközteti a „test szerint való Izraelt” (a zsidóságot) a lelki Izraellel, vagyis a kereszténységgel, a Törvényt az evangéliummal.¹⁶ Amikor azonban Erasmus antijudaizmusáról beszélünk, akkor a kor eredeti kontextusában kell értelmeznünk azt. A késő humanizmus kori szövegekörnyezet morális értelemben nem „jobb”, mégis más, mint a mai. Erasmus a zsidóság fogalmába sok olyasmit is beleértett, amit ma semmiképp sem tartunk odaillőnek, viszont nem értette bele mindazt, ami a modern kori antiszemitizmus alapját képezi.¹⁷

Az ő szemében – miként Pál apostolében is – a zsidóság elsősorban a farizeusok merev törvénytiszteletét, átvitt értelemben a kereszténység köreiben is jelenlévő farizeus mentalitást jelentette: „Mert mi mást jelent az, hogy »jaj nektek, írástudók és farizeusok«, mint hogy »jaj nektek, bölcsék!«”¹⁸ Jól ismerte az ilyen típusú val-

¹² AUGUSTIJN, *Erasmus*, 84.

¹³ HUIZINGA, *Erasmus*, 346; TRACY, *Erasmus of the Low Countries*

¹⁴ Peter G. BIETENHÖLZ, *Millenarismo ed età dell'oro nell'opera di Celio Secondo Curione = Millenarismo ed età dell'oro nel Rinascimento*. Atti del XIII Convegno internazionale (Chianciano-Montepulciano-Pienza 16–17 luglio 2001), a cura di Luisa SECCHI TARUGI, Firenze, Franco Cesati Editore, 2003, 51–64.

¹⁵ *Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia* (LB), ed. Jean LECLERC, Leiden, 1703–1706, V 35E; Desiderius ERASMUS, *Enchiridion = Collected Works of Erasmus* (CWE), *Spiritualia: Enchiridion / De contemptu mundi / De vidua christiana*, vol. 66, ed. John W. O'MALLEY, Toronto, University of Toronto Press, 1988, 79, ROTTERDAMI ERASMUS, *Enchiridion militis christiani*. *Kézikönyv Krisztus katonájának*, ford. HEIDL György, Bp., Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, 2000, 143.

¹⁶ Róm. 2,29; vö. Marcel BATAILLON, *Erasme et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIIe siècle*, préface de Jean-Claude MARGOLIN, Genève, Droz, 1998, 638–639.

¹⁷ Simon Peretsovich MARKISH, *Erasmus and the Jews*, Chicago, University of Chicago Press, 1986, CSEPREGI Zoltán, *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika*, Bp., Luther Kiadó, 2004, 30–31.

¹⁸ Erasmus, *Moríæ encomium*, LB IV 497A.; ROTTERDAMI ERASMUS, *A Balgaság dicsérete*, ford., jegyzetek, bev. KARDOS Tibor, Budapest, Európa, 179.

lásosságot, hiszen szinte beleszületett.¹⁹ Ahogyan Pál szabadulni igyekezett saját farizeus múltjától, úgy próbált hátat fordítani Erasmus a szerzetesi kötelmeknek. Antijudaizmusa tehát főként antinomizmus volt:²⁰ nem a zsidók ellen lépett fel, hanem a hitélet általa zsidó típusúnak vélt formáit kárhóztatta, ami nem annyira a zsidókra, mint inkább az elvakult keresztényekre, Erasmus vitapartnereire volt jellemző: „Manapság [...] a legcsekélyebb ürügy elég, hogy azt kiáltásák: eretnek-ség, eretnokség! A régi időkben azt tekintették eretneknek, aki letért az evangélium útjáról. Most bármi, amit nem szeretnek, bármi, amit nem értenek, máris eretnek-ségnek számít. Görögül tudni eretnokség, művelt emberként szólni eretnokség. Minden, amit ők maguk nem tesznek, az eretnokség. Megengedem, komoly bünt követ el, aki megsérti a hitet, de nem mindenből kell erőnek erejével hitkérdést csinálni” – írja egyik levelében.²¹

Erasmus mindenképp szűkíteni igyekezett a hitkérdések számát – ez a törekvése is Szent Pállal harmonizált. „Mert az Úr szellem, s ahol az Úr szelleme, ott a szabadság” – írja az *Enchiridion*ban.²² Ám a *sola fides* alapelvét ő mindig a tevékeny szeretettel párosította. A Krisztusba vetett hit alapján tudta csak elképzelni a keresztény világ egységét. Ez az evangéliumi alapú emberi közösség volt az egyetlen társadalmi formáció, amelynek létjogosultságát elismerte: mivel Krisztus az élet forrása, nem létezhet emberi élet Krisztuson kívül. Akik ehhez a közösséghez tartoznak, azok Isten kegyelméből, Krisztus engesztelő áldozata révén jutnak a kiválasztottság állapotába.²³ Ám Erasmus felfogása szerint nemcsak Istennek, de az embernek is módjában áll választani. Az ember maga dönti el, melyik világhoz kíván tartozni.²⁴ De csupán két világ van. Az egyik látható, a másik láthatatlan. Az egyik mulandó, a másik örök. Két útja van mindenkinek, harmadik nincs: „Ne akard kétfelé osztani önmagad, hogy a világnak is és Krisztusnak is jusson belőled. Nem szolgálhatsz két úrnak” – mondja.²⁵

Szent Pál és Erasmus vélekedése szerint az evangéliumi közösségnek nem Mózes törvénye, hanem Ábrahám hite az alapja. Ábrahám ugyanis nem a vele kötött szövetség jelének, a körülmetélésnek köszönheti igaz voltát, hiszen azt már azelőtt bizonyította, hogy a jelet megkapta. Ábrahám mindenképp fölötte hitt Istenben, és

¹⁹ RABIL, *Erasmus and the New Testament*, 2–6. – Vö. Johannes TRAPMAN, *Surgunt indocti. Augustine's Dictum (Confessiones VIII, 8) in the 16th and 17th Centuries*, Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, 59 (1997), 51–56.

²⁰ Desiderius ERASMUS, *Commentarius in psalmum 2 = Collected Works of Erasmus*, vol. 63, ed. Dominic BAKER-SMITH, transl. Michael J HEATH, Toronto, University of Toronto Press, 1997, 65–153; Allan K. JENKINS, *Erasmus' Commentary on Psalm 2, Journal of Hebrew Scriptures* (University of Alberta, Canada), 3 (2000–2001) (http://www.arts.ualberta.ca/JHS/Articles/article_15.pdf)

²¹ Brandenburgi Alberthez, Leuven, 1519. October. 19. – *The Correspondence of Erasmus. Letters 993 to 1121; 1519 to 1520* № 1033; transl. by R. A. B. MYNORS, annotated by Peter G. BIETENHOLZ, Toronto, University of Toronto Press, 1987, 115 (Collected Works of Erasmus, 7).

²² ERASMUS, *Enchiridion*, 143; LB V35A.

²³ RABIL, *Erasmus and the New Testament*, 52–58; AUGUSTIN, *Erasmus*, 43–55.

²⁴ JOHN B. PAYNE, *Erasmus on Romans 9:6–24 = The Bible in the Sixteenth Century*, 119–135.

²⁵ ERASMUS, *Enchiridion*, 94; LB V22D.

egyetlen fiát, az ígélet zálogát is hajlandó volt feláldozni. Az ő hite cselekvő odaadás, szabad felismerés és önkéntes választás. Erasmus Szent Pál-parafrazisai szerint az újjászületett keresztény közösségnek a Pál által jellemzett Ábrahám a követendő példa. Albert Rabil a következőképpen jellemzi Erasmus felfogását: „A hitnek itt kettős értelme van: ez egyfelől Isten adománya [*fides qua creditur*], másfelől az ember viszontválasza [*fides quae creditur*] [...]. Erasmus szerint a bizalom [*fiducia*] valamiféle emberi felelet a hitre [*fides*], amit Isten adott. Az engedelmes hit egyszerű és néma, nem olyan, mint a zsidóké, akik jeleket követelnek, vagy azoké a keresztényeké, akik a zsidóknál is jobban elmerülnek a ceremóniák tiszteletében, és így szembekerülnek Ábrahám példájával [...]. Aki Istenben bíz, az lélekben áldozik neki, aki jeleket vár tőle, az csak test szerint hoz áldozatot.”²⁶ Ábrahám áldozata összhangot teremt az Isten végtelen kegyelme és a korlátlan emberi lehetőségek között.

Komjáti Benedek, Erasmus első magyar nyelven író tanítványa, a bécsi egyetemen végezte tanulmányait, ahova 1527 első felében iratkozott be. Az egyetem szellemiségében, mely határozottan hitújítás-ellenes volt, ekkortájt fokozottan érvényesült Erasmus hatása, ugyanis a rotterdami mester 1525-től nyíltan szembefordult Lutherrel. Komjáti Benedek bécsi tartózkodása idején, 1528-ban történt, hogy Habsburg Ferdinánd nevében a bécsi püspök meghívta Erasmust a császárvárosba, aki ezt udvariasan elutasította.²⁷ Bécs 1529-es török ostromakor Komjáti Benedek a „fene törökök” elől Nadasdy Tamás birtokára, Husztra menekült. Valószínűleg Nadasdy ajánlotta a tudós ember hírében álló klerikust a közeli Nyalábvár birtokosának, Perényi Gáborné Frangepán Katalinnak a figyelmébe, aki a következő évben megbízta fiának, Perényi Jánosnak a nevelésével. Űrnője, akárcsak testvére, Frangepán Ferenc püspök, a műveltség aktív támogatói közé tartozott. Nem lehetetlen, hogy az erasmusi bibliaértelmezés igényét Frangepán Ferenc közvetítette nővére udvarába.²⁸ Az úrnő a magyar műveltség aktív támogatói közé tartozott. Farangepán Katalin biztatására – aki latinul nem tudott, és alighanem a betűket sem ismerte – Komjáti belefogott Szent Pál leveleinek magyar fordításába.²⁹

Komjáti Benedek erasmista humanizmusa a helyesnek vélt forrásművek kiválasztásán és a felhasznált szövegek kritikai igényű kezelésén alapul. A mű ajánlásában a szerző elmondja, hogy rendelkezésére állt egy korábbi magyar nyelvű Szent Pál-értelmezés, ez azonban nem nyerte meg a tetszését, mert nemcsak az értelmezése, de még az olvasása is nehéz volt: „Jóllehet penig, hogy Te Nagyságodnál azon Szent Pál Apastalnak levelei magyarázva valának, demaga te Nagyságod engemet onszol s int vala, hogy meglátnám, ha mind megvolna, s jó módon-e s jóképpen-e az deáki nyelvről magyaról fordojtatott volna? Mely magyarázatot mi-

²⁶ RABIL, *Erasmus and the New Testament*, 143–144.

²⁷ GERÉZDI, *Az erasmista Komjáti Benedek*, 336.

²⁸ ÁCS Pál, *Frangepán Ferenc = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerk. KÖSZEGHY Péter, TAMÁS Zsuzsa, Bp., Balassi Kiadó, 3. köt., 2005, 216.

²⁹ ÁCS Pál, *Komjáti Benedek = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, 6. köt., 2006, 30–32.

koron én láttam volna, énnekem nem tetszövék, hogy jól magyarázták volna, kinek nemcsak az értelme, de még az olvasása is neheznek tetszik vala.”³⁰

A valószínűleg kolostori használatra szánt régebbi Szent Pál-magyarítást tehát nyelvi-filológiai érvek alapján vetette el Komjáti. Ez az elvi elutasítás persze csak részben érvényesült a gyakorlatban: Komjáti műve valójában kompiláció: felhasználja a Nyalábváron talált középkori kéziratot is.³¹ Amiként Erasmus a *Vulgata* helyett az eredeti görög textust tanulmányozta, úgy tolta félre a magyar fordító a középkori eredetű Szent Pál-leveleket, és kezdett bele az Erasmus-féle latin interpretáció átültetésébe. Az első magyar nyomtatott könyv tudóskodó filológiai munka, amely Erasmus nyomán Órigenész³² és Szent Jeromos értelmezéseit is hasznosítja.

Ahhoz, hogy kitűzött célját elérhesse, a Biblia tolmácsolására alkalmas magyar nyelven kellett megszólalnia – ám a magyar ekkoriban még alkalmatlan volt az árnyalt szövegképzésre és retorikai finomságokra.³³ Maga Erasmus komoly erőfeszítéseket tett a latin nyelv parabolikus lehetőségeinek kitégítésére – ennek eredményeként született meg világhírű szólás- és közmondásgyűjteménye, az *Adagia*.³⁴ Szerény, de elszánt követője volt a nyelvművelésben Komjáti Benedek, amikor Szent Pál magyarítása során a szinonimák és a figuratív fogalmazás lehetőségeinek kutatásába fogott. A mű nagyobb részét zárójelekbe tett kiegészítések, úgynevezett *parenthesisek* szakítják meg. Komjáti az előszóban – mely humanista toposzokból építkező klasszikus ajánlólevél – hosszan indokolja ezt az eljárást, mely igyekezett egyesíteni a szövegfordítást és a bibliakommentárt.³⁵ A középkori *glosszátorok* gyakorlatát – akiknek szokásuk volt a sorok fölé vagy alá odajegyezni az egyes szavak szinonimáit – az erasmista filológia igény szintjére kívánta emelni. Ezzel Erasmus szándékát váltotta valóra, aki gyakran hangoztatta azt a vágyát, hogy

³⁰ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 8.

³¹ Komjáti középkori forrása elveszett, valószínű azonban, hogy közös ősről mehetett vissza a *Döbrentei-kódex* megőrizte, Szent Páltól fordított újszövetségi perikópákkal. *Döbrentei-kódex*, kiad. ABAFFY Csilla, SZABÓ T. Csilla, Bp., 1995 (Régi magyar kódexek, 19). Nyelvészeti, nyelvjárástani vizsgálatok alapján úgy tűnik fel, hogy Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek csak kétharmadát fordította le maga, a fennmaradó egyharmad résznyi szöveget középkori forrásából vette át: TRÓCSÁNYI Zoltán, *Komjáthy Benedek becsülete*, Magyar Nyelv, 6 (1910), 254–259.; FARKAS Gyula, *A Döbrentei Codex és Komjáthy Benedek*, Magyar Nyelv, 10 (1914), 225–227.

³² André GODIN, *Erasmus, lecteur d'Origen*, Genève, Droz, 1982 (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 190); PAYNE, *Erasmus on Romans 9:6–24*, 123 – további irodalommal.

³³ TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar nyelv felfedezése. Két tanulmány az európai s a magyar humanizmus kapcsolatáról* = *Magyar irodalom – világirodalom. Tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 1. köt., 17–72.

³⁴ Az *Adagia* anyanyelvi recepciójára vonatkozóan lásd: Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England 1500–1700*, Oxford, Oxford University Press, 2000, 112–172; VOIGT Vilmos, *Paremiology in Europe 400 Years ago = Igniculi sapientiae. János-Baranyai-Decsi Festschrift*, ed. Gábor BARNA, Ágnes STREMLER, Vilmos VOIGT, Bp., OSZK–Osiris, 2004, 12–30.

³⁵ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 15–16.

anyanyelvű fordítások révén az evangélium a nőkhöz és az egyszerű emberekhez is eljuthasson.³⁶

Ily módon érkezhetsen el a nyelvek megszentelődésének folyamata a három szent nyelv (a héber, a görög és a latin) határain túlra. A rotterdami mester maga sohasem szánt időt erre a munkára, de latin kommentárjait olyan gördülékeny és világos stílusban írta, hogy azokat könnyedén használhatták a különböző nyelvű fordítók. Erasmus Szent Pál-parafrazisait például Leo Jud, Zwingli hűséges munkatársa ültette át németre.³⁷

A magyar nyelvű Szent Pál-fordítás Erasmus teológiai üzenetét is közvetíti. Komjáti könyve szóhoz, szöveghez, tárgyhoz szorosan tapadó Erasmus-értelmezés. Az új, népnyelvi kontextusban a hangsúlyok mégis elmozdulnak eredeti helyükről, és az erasmusi tanítás bizonyos mértékig kibővül, módosul. Ezt az átalakulást próbáljuk most megfigyelni.

A fordítás evangéliumi misszió: a megváltás eljuttatása az anyanyelvű kultúrák számára. Hasonló kísérletet tett Luther is a *Theologia Deutsch* című híres német misztikus traktátushoz 1528-ban írt előszavában, hangsúlyozva, hogy míg a latin, görög és héber könyvek nem tudták elvezetni a német népet Istenhez, sikerrel megtette ezt egy német nyelvű kötet.³⁸ Mélyebb értelme van annak, hogy Komjáti könyvében az Apostol ezúttal nem zsidó, görög vagy latin nyelven, hanem magyarul beszél. Az evangélium természetesen a keresztény kiválasztottak összességéhez szól, de ezúttal mégis egy sajátosan elkülönült embercsoportot szólít meg, melynek megvan a maga nyelve és történelme, és mind kulturális, mind spirituális értelemben megváltásra vár. Nem általában a pogányokhoz, hanem a nyelvi-kulturális értelemben éppen az üdvösség útjára lépő magyarokhoz jut el ez az üzenet. Az ő összetartozásukat erősíti, az ő kiválasztottság-tudatukat alapozza meg.³⁹ Amiként Erasmusnál a kereszténység „második Izraelé”, úgy most a magyarok Isten újonnan kiválasztott népévé léphetnek elő. „Ily igön nehéz dolog vala az zsidóból kö-rösztýént tenni [...] Ezöknek fölötte miképpen az zsidóknak nemzetök ez világon való mindennemű nemzetségeknek fölötte igön kiváltképpen gyűlölségös vala, azonképpen [...] úk es szidalmaznak vala [...] mindönöket miképpen [...] bálvány-imádókat.”⁴⁰ A Synagoga és az Ecclesia régi ellentéppárja nemzeti tartalmakkal te-

³⁶ MARKIS SIMON, *Rotterdami Erasmus*, ford. FARKAS JÁNOS, Bp., Gondolat, 1976, 221.

³⁷ BIETENHOLZ (ed.), *Contemporaries of Erasmus*, vol. 2., 248–250.

³⁸ STEVEN E. OZMENT, *Mysticism and Dissent. Religious Ideology and Social Protest in the Sixteenth Century*, New Haven, Yale University Press, 1973, 20. – A *Theologia Deutsch* magyar kiadása: FRANKFURTI NÉVTELEN, *Német teológia*, ford. ISZTRAY SIMON, Bp., Kairosz, 2005.

³⁹ VÖ. TRENCSENYI BALÁZS, *Conceptualizing statehood and nation-hood. The Hungarian reception of «Reason of State» and the political language of national identity in the early modern period, East Central Europe* 29 (2002), 1–26; ÁCS PÁL, *Historischer Skeptizismus und Frömmigkeit. Die Revision protestantischer Geschichtsvorstellungen in den Predigten des ungarischen Jesuiten Péter Pázmány = Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700*, hrs. von Anna OHLIDAL und Stefan SAMERSKI, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006, 279–294 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 28).

⁴⁰ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 25–26.

lítődik. Az „igazi Izraelként” felfogott Ecclesia nemcsak a mindenkori jelenben tevékenykedő kereszténységet, hanem az idők végezetét megélő eszkatologikus közösséget is jelképezte. Ez a szimbólum a közösség létcélját, misztikus életútját, üdvtörténetét jelenítette meg.⁴¹ Komjáti Benedek nyíltan nem azonosítja a páli levelek „új Izraelét” a magyarokkal, burkolt formában azonban mégis megteszi ezt.

A kötet Frangepán Katalin költségén jelent meg Krakkóban, Hieronymus Vietor nyomdájában, gondos kivitelben, figurális iniciálékkal és fametszetes képekkel gazdagon illusztrálva.⁴² Vietor egy ideig fontolgatta, hogy németes ízlésű, schwabachi vagy antikva betűket alkalmazzon a szedéshez. A *Római levél* egy részéből gótbetűs próbanyomat is készült, amelyet később krakkói könyvtáblákból áztattak ki.⁴³ A nyomdász végül is a klasszikus betűformák mellett döntött. Ez a kiadvány egyike a kor legdíszesebb könyveinek. Latin nyelvű bevezetésében és utószavában a nyomdász elbüszkélkedik azzal, hogy műhelyében elkészült az első magyar nyomtatvány (*prima foetura*),⁴⁴ melyben magyarul adja a magyaroknak Szent Pál leveleit. Ő is Erasmus útmutatását követte, aki azt szorgalmazta, hogy „minden asszony olvassa az evangéliumot, olvassa Pál leveleit”.⁴⁵

A könyv címlapját a középkori Magyar Királyság nagyhatalmi státuszát jelképező, Dalmácia és Csehország címereit is magába foglaló, feltűnően nagyméretű sávos-keresztes magyar címer díszíti. Mivel a krakkói Vietor mindig megrendelőinek ízlése szerint dolgozott, valószínű, hogy a már-már eltűlt formátumú címer fadúca éppen ehhez a könyvhöz készült, igazodva a szerző és a megrendelő elképzeléseihez. Ez a fametszetű címer a következő évek krakkói magyar nyomtatványaiban is előtűnik.⁴⁶ Régi felismerés, hogy a magyar nyelvű fordítások megindulásához bizonyos fellendülőben levő nemzeties tendenciák is közrejátszottak. Nagyon valószínű, hogy a Krakkóban metszett magyar címer az erasmista Komjáti Benedek nemzeti eszméinek hirdetője volt. Ez az eszme az adott kontextusban a béke és nyugalom iránti vágy kifejezése volt egy politikailag megosztott, törökök dúlta országban: „Az felséges Úristen ha halálomat halasztja, és ez megnyomordott országba békesség lejjend, én is továbbá inkább inkább akarok efféle dologba... szolgálnom.”⁴⁷ A magyar küldetéstudat ilyenforma túlhangsúlyozása természetesen kompenzáció: az ország tovatűnt dicsőségét, felbomlott politikai egységét és a feltartóztathatatlan török hódítást kívánja ellensúlyozni. Tudjuk, hogy magát Komjáti Benedeket is elűzték szülőföldjéről a „pogány törökök”. Minél korlátozottabbak voltak országának valós lehetőségei, annál inkább vágyódott képzeletben rendkívül

⁴¹ Hannelore SACHS – Ernst BADSTÜBNER – Helga NEUMANN, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig, Koehler und Amelang, 1988, 110–111.

⁴² *Régi Magyarországi Nyomtatványok I. 1473–1600* (RMNy I), kiad. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971, № 13

⁴³ RMNy I № 12

⁴⁴ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 471.

⁴⁵ MARKIS, *Rotterdami Erasmus*, 221, 339.

⁴⁶ V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi Kiadó, 1999, 33.

⁴⁷ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 14.

li méretűvé tenni azt. Baranyai Decsi János szavaival szólva „ha már a görögökkel együtt a hatalmat országunk nagy része felett elvesztettük [...], legalább nyelvünket, történelmünket és irodalmunkat szenteljük fel a halhatatlanságnak”.⁴⁸

Az evangélium magyar nyelvű terjesztésének programja beilleszthető a kor nagy spirituális mozgalmaiba, melyek alapvetően befolyásolták magát Erasmust is. Azért hangsúlyozza a könyv latin előszava, hogy nemcsak Cicerót, hanem Szent Pált is olvasniuk kell a magyaroknak, mivel különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy Isten itt magyarul szól a magyarokhoz: „Ugyanis ha M. Tullius, aki filozófusnak és szónoknak egyaránt kiváló volt, helyesen mondta, hogy a műveltség tanulmányozása a kedvező dolgokat ragyogóvá teszi, kedvezőtlen helyzetben pedig menedéket és vigaszt nyújt, mennyivel inkább ezt kell gondolnunk ezekről a levelekről, amelyek tőle származnak, akit egyfelől Istennek vallunk, másfelől pedig Paraklétosznak, azaz vigasztalónak nevezünk” – írja Vietor.⁴⁹ A Paraklétosz szó a Szentlélekre utal. Szent János tanítása szerint az első Paraklétosz maga Jézus (1Jn 2,1), a második a Szentlélek.⁵⁰ Olyan szó ez – Erasmus kedvenc kifejezése –, amely ebben a Szentlélekre vonatkoztatott értelemben csak a *János-evangéliumban* szerepel (Jn 14,16); Szent Jeromosnál is görögösen: Paracletus. A Paraklétosz egyaránt jelent, pártfogót, szószólót, valamint vigasztalót, gyógyítót, vagyis mind a jogi, mind az orvosi terminológia része. A Szent Pál-fordítás előszava ezt a gyógyító, vigasztaló funkciót nyomatékosítja: az evangéliumot sugalmazó Szentlélek reményt, bátorítást, vigasztalást nyújt a magyaroknak. Ez a megfogalmazás önmagában is beszédesen tanúskodik arról, hogy a krakkói nyomdász az erasmista spiritualizmus programjával harmonizáló vállalkozásnak érezte a magyar nyelvű Szent Pál-fordítás kiadását. Ez a cél vezette Komjáti Benedeket, amikor igyekezett a Biblia tolmácsolására alkalmas, megtisztított és kifinomított magyar nyelven írni. A népnyelvek hasonló, spirituális szellemű fejlesztésének igénye Európa más országaiban is megfogalmazódott. Éppen ilyen módon segítette elő David Joris a holland nyelv kiművelését.⁵¹ Hasonlóképpen érvelt egy évtizeddel később Sebastian Franck is a fentebb említett *Theologia Deutsch* parafrázisában.⁵² „Meggyőződése volt, hogy Isten ott szól, ahol akar, és akkor, amikor akar, és azon a nyelven, ame-

⁴⁸ Levél Telegdi Jánoshoz, 1598. március 5, ford. CSONKA Ferenc = *Janus Pannonius – magyarországi humanisták*, kiad. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1982, 809.

⁴⁹ „Nam si illud a M. Tullio non minus cordato philosopho atque oratore recte dictum est, humaniores disciplinas secundas res ornare, aduersis profugium et solatium praebere, quanto magis d sentiendum est de hiis literis, quae ab eo profecte sunt, quem et Deum profitemur, et peculiari nomine Paracleton, hoc est consolatorem appellamus.” KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 3; LÁZÁR István Dávid ford. = ZVARA, „Az keresztyén olvasónak”, 35.

⁵⁰ VERMES, *Jézus változó arcai*, 59.

⁵¹ Gary K. WAITE, *The Holy Spirit Speaks Dutch. David Joris and the Promotion of the Dutch Language, 1538–1545*, Church History 61 (1992), 47–59.

⁵² Sebastian Franck 1541–1542-ben írta latin nyelvű parafrázisait a *Német Teológiához*. OZMENT, *Mysticism and Dissent*, 32; vö. André SÉGUENNY, *Misztika, lutheranizmus és humanizmus között: Sebastian Franck* = uő., *Teológia és filozófia között. Spiritualisták a 16. században*, ford. BALÁZS Péter, KESERŰ Gizella, SCHAFFER Andrea, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2008, 107–130.

lyiken akar. Sebastian Franck merészen azt sugallta, hogy a Mindenható nagyobb hatóerővel szólt a németekhez németül, mint ahogy ezt bármely teológus tette korábban héberül, latinul vagy görögül” – hangoztatja Alastair Hamilton.⁵³

A nyelveken való megszólalás (*glossolalia*) mellett a kiválasztottság másik jele a mártíromság vállalása, az önfeláldozás volt.⁵⁴ Erasmushoz hűen Komjáti is a *Római levél*hez fűzi a legbősegebb kommentárokat. Részletesen értelmezi a „két Izraelről” szóló elmélkedéseket. Hangsúlyozza, hogy Pál két zsidóságról beszél, két körülmetélésről, Ábrahámnak kétféle fiairól, kétféle – lelki és testi – törvényről, kétféle keresztségről, kétféle halálról és kétféle feltámadásról: régiről és újról.⁵⁵ A frissen kiválasztottak nemcsak időben, hanem erkölcsi értelemben is előrébb járnak, mint a régiek. Erős hangsúlyt kap tehát az a tanítás, miszerint a kiválasztottság eredeti státusza Isten akaratából más népeket is megillet, sőt, az újonnan kiválasztottakat még sokkal inkább, mint a régieket. Olyan argumentum ez, amely évszázadokon keresztül a magyar nemzeti azonosságtudat sarkpontja marad.

A korlátozott cselekvéstér és a növekvő dicsőségvágy groteszk ellentétpárja valóságos érvekből nyerhet igazolást. Ábrahám példája a magyar küldetéstudat számára is irányt mutathat. Erasmusszal összhangban Komjáti is leszögezi, hogy azok tekinthetők Ábrahám igazi fiainak, akik Ábrahám hitét lényege szerint magukénak vallják.

Ábrahám példája Erasmus értelmezésében sajátosan keresztény magatartásmintát jelenít meg. Tartalmazza ez a „hit által való megigazulás” teológiáját is, hiszen a keresztény lét alapmozzanata Erasmus számára is a hit. Ábrahám pedig mindenek felett hitt Istennek. Sokan – főként azok, akik Luther Szent Pál-magyarázatait követték – megálltak ezen a ponton. Erasmus felfogása szerint azonban Ábrahám nemcsak hitt Istenben, hanem hite és meggyőződése szerint cselekedett is. Lemondott arról, akiben egyedül reménykedhetett, saját fiát is hajlandó volt megkötni, megölni és feláldozni, csak hogy Isten előtt igaz emberként állhasson.⁵⁶ Erasmus szerint tehát a hit szükséges, de nem elégséges: az embernek szabad akaratából, tudatosan kell követnie Krisztust. Ebben az értelemben az önkéntes áldozathozatal válik az evangéliumi közösség létét leginkább hitelesítő mintázattá. Krisztus népének követnie kell vezérét: fel kell vennie a keresztet, és önként kell hordoznia azt.⁵⁷

Köztudomású, hogy a magyar patriotizmus és a magyar önfeláldozás alapvető jelképei közé tartozik a „kereszténység védőbástyája”, az *antemurale*, vagyis a

⁵³ Alastair HAMILTON, *The Family of Love*, Cambridge, Clarke, 1981, 9.

⁵⁴ ÁCS Pál, *The Names of the Holy Maccabees. Erasmus and the Origin of the Hungarian Protestant Martirology*, in *Republic of Letters, Humanism, Humanities*. Selected Papers of the workshop held at the Collegium Budapest in cooperation with NIAS between November 25 and 28, 1999, ed. by Marcell SEBŐK, Bp., Collegium Budapest, 2005, 45–62 (Workshop Series, 15).

⁵⁵ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 32–33.

⁵⁶ Róm 8.32 – vö. VERMES Géza, *Jézus változó arcai*, ford. SÁRKÖZI Mátyás, Budapest, Osiris, 2001, 97.

⁵⁷ RABIL, *Erasmus and the New Testament*, 143–146.

Hungaria est propugnaculum Christianitatis gondolata. Ez a nemzeti szimbólum természetesen nem tekinthető eredendően magyarnak: a toposzt a humanisták Bizánccal kapcsolatban emlegették a leggyakrabban, később pedig a magyarokhoz hasonlóan a lengyelek is szívtében alkalmazták.⁵⁸ Ez az eszme a reformációnál jóval régebbi; mégis a hitújítás korában vált általánossá, hiszen ez volt egyszermind a magyarországi török hódoltság kiépülésének időszaka. A *Római levél* protestáns értelmezése mégis némiképp megfékezte a Pál Ábrahám-példázatában rejlő emberi lehetőségeket. Luther és követői szerint csakis Isten az, aki cselekszik, az ember passzív. Az ember nem tehet többet, mint hogy megáll Isten színe előtt. Erasmus ezzel szemben olyan álláspontot képviselt, amely kiegyensúlyozott szerepet szánt a hitnek és a cselekvésnek, a kegyelemnek és a szabad akaratnak. Erre Komjáti Benedek is külön figyelmezteti olvasóját. Nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a *Római levél* az emberi érdemekről, az isteni kegyelemről és az ember szabad akaratáról is szól.⁵⁹ A magyar erasmista mozgalom ezzel az ellenreformációt megelőző „katolikus” teológiára kívánta alapítani a magyar nemzeti megújulást. Komjáti Benedek, aki Bécsben járt egyetemre, az erasmizmus katolikus változatát ismerte meg, és azt is képviselte. Mégis elmondható, hogy a könyv erasmista katolicizmusa voltaképpen felszíni jelenség. Komjáti Benedek fordításának lényegi mondandója nem „katolikus”, nem is „protestáns”, hanem spirituális jellegű.⁶⁰ Szerzőjét nem a hitvédelem szándéka vezette. Vietor előszava ezt sugallja „Non iam Hebræum aut Graecum, sed Hungarum” – másképpen kifejezve: a Szentlélek (Paracletus) ott fúj, ahol akar.

Komjáti Benedek 1532-ben, az európai vallási konfliktusok kiéleződésének közepette fejezte be Szent Pál leveleinek magyar fordítását. Ezzel aligha kívánt hozzájárulni a hitviták elmérgesedéséhez. Óvatosan került minden olyan megnyilatkozást, amely bármelyik oldalon megütközést kelthetett volna. Éppen ezért még Erasmus nevét sem írta le sehol, noha mindvégig a rotterdami mester bibliakiadásából dolgozott. Láthattuk, hogy a török fenyegetéssel és a belső megosztottsággal a nemzeti egység vágyképét állította szembe. Hasonlóképpen vette fel a küzdelmet a hitszakadással is, rámutatva a keresztény összefogás lehetőségére. Ezzel is a mester aktuális szándékait közvetítette. Tudjuk, hogy Erasmus ugyanebben az évben (!), 1532-ben rendezte sajtó alá a *Római levél* parafrázisának felülvizsgált változatát, ugyanakkor tehát, amikor magyar tanítványa kiadta hasonló szellemű művét, az első magyar könyvet. Mindketten elhagyták azokat az utalásokat, amelyek élezheték volna a protestánsok és katolikusok közti feszültséget.⁶¹ A keresztény egység,

⁵⁸ HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és reformáció, 19); Norman DAVIS, *God's Playground. A History of Poland*, Oxford, Oxford University Press, 2005, 125–155.

⁵⁹ KOMJÁTI, *Epistolae Pauli*, 31.

⁶⁰ „A spiritualisták szerint elvetendő minden, az ember döntési szabadságát korlátozó tényező. Minden ember felelős a saját életéért, és maga hozza létre az őt körülvevő világot.” André SÉGUENNY, *Miért gyűlölte Bucser a spiritualistákat?* = uő., *Teológia és filozófia között*, 167.

⁶¹ PAYNE, *Erasmus on Romans* 9:6–24, 132–135.

a „sanctorum communio” elválaszthatatlan az odaadás, az önfeláldozás, a mártíromság gondolatától. Komjáti Benedek erasmista patriotizmusában ez a gondolat ölt testet.

Ábrahám áldozatából és Izsák önfeláldozásából ered a keresztény önfeláldozás erasmusi elve is. Ez a teológia lényegéből fakadóan nem passzív, elfogadó, beletörődő magatartásra, hanem aktív, személyes öntudatra ébredésre buzdít. Ez az, amit később a protestáns fatalizmus háttérbe szorít, és ez az, amit a Tridenti Zsinat utáni katolikus teológia is kiiktat érvrendszeréből. Nem véletlen, hogy hosszú távon Erasmus csupán az individualista értelmiség számára tudott tartósan érvényes magatartásmintákat adni, a nemzetnek nem.

Pál Ács

PARACLETUS

The Master and His Pupil: Erasmus and Benedek Komjáti

Benedek Komjáti's Hungarian translation of Saint Paul's epistles, published in 1533 (*Epistolae Pauli lingua hungarica donatae*), is a work of symbolic significance in the history of Hungarian culture as the first printed book written in Hungarian. The translator's basic source was Erasmus's Greek-Latin edition of the Bible. The choice of the work to translate was already an Erasmian gesture, as the epistles of Saint Paul essentially determine Erasmus's gospel-centric theology. As Erasmus studied the original Greek text instead of the *Vulgata*, so did the Hungarian translator neglect the medieval Hungarian version of Saint Paul and turned to Erasmus. He fulfilled Erasmus's aim, who often expressed his desire to make the gospel available to ordinary people through translations to their mother tongue. The Hungarian translation of Saint Paul also conveyed Erasmus's theological message. Translation was an evangelical mission: passing redemption to cultures of national languages. The fact that the Apostle speaks Hungarian instead of Hebrew, Greek or Latin, has a deeper meaning. This message is not for pagans, but in a linguistic-cultural sense reaches Hungarians and lays down a foundation for their sense of chosenness. Komjáti was convinced that the Holy Spirit (Paracletus) spoke with particular effectiveness in Hungarian to the Hungarians.